

ANTONI RUTKOWSKI

ETYKA PRODUCENTA ŻYWNOSCI

Streszczenie

W referacie przedstawiono ogólne pojęcia i definicje etyki i moralności. Zagadnienia te omówiono w aspekcie produkcji żywności. Przedstawiono producenta żywności jako człowieka, menadżera i wytwórcą pożywienia.

Wstęp

Produkcji żywności towarzyszą działania wszystkich, którzy biorą udział w tym procesie, od badawczych prac laboratoryjnych i eksperymentalnych poczynając na samym procesie produkcyjnym skończywszy. Działania te mają wyraz materialny, jak i moralno-etyczny. Konferencja poświęcona „Analizie Ryzyka Zdrowotnego Żywności” stanowi uzasadniony pretekst do zwrócenia uwagi na etykę w produkcji żywności. Ta ważna dziedzina nie ma bogatej literatury, z której mógłby skorzystać producent żywności, stąd potrzeba dyskusji ilustrującej różne aspekty tego, tak ważnego problemu.

Pojęcia

Co rozumie się pod pojęciem etyki? Słowo etyka pochodzi od greckiego słowa *ethikos* – moralność (W. Doroszewski). *Ethos* znaczy też obyczaj (Słownik wyrazów obcych, PAN).

Pod pojęciem **moralności** rozumie się uznawane za właściwe w określonym środowisku i epokach historycznych zasady postępowania. A zatem działanie **moralne**, uznawane za **etyczne**, to działanie honorujące zasady uznane w określonych środowiskach i epokach historycznych za właściwe. W tych rozważaniach stosujemy jeszcze jedno pojęcie: **kodeks**, słowo łacińskie *codex* – znaczy spis, księga. Słowo to jest stosowane w praktyce do określania:

- Aktów normatywnych wydawanych z reguły w formie ustawy. Są to usystematyzowane zbiory przepisów, regulujących określone dziedziny stosunków społecznych i związanych z nim postępowań procesowych. Dotyczą najczęściej poszczególnych dziedzin prawa, jak np. kodeksy: cywilny, karny, handlowy.
- Zbioru zasad, reguł, norm postępowania uznanych za etyczne, moralne przez określone środowiska zawodowe np. kodeksy: lekarski, dyplomatyczny, honorowy. To rozumienie kodeksu będzie przedmiotem naszych rozważań.

Etyka a normy postępowania

Postępowanie etyczne to ogół norm moralnych i zasad przyjętych i obowiązujących w danej epoce i zbiorowości. Odnoszą się one do środowiska dla którego są przeznaczone. Dobrym przykładem jest jeden z najstarszych i często przytaczanych Kodeks Etyki Lekarskiej, korzysta on z zasad głoszonych przez Hipokratesa. Ujmuje całokształt obowiązków moralnych lekarza w zakresie postępowania z chorymi oraz stosunki zawodowe. Kodeks sam nakłada na lekarza obowiązek stałego doskonalenia się w zawodzie i nienagannej postawy moralnej. Jest on podstawą przysięgi lekarskiej i ustaw o zawodzie lekarskim.

W kształtowaniu reguł etyki tzw. normatywnej (tradycyjnej) chodzi o ustalenie:

- co jest dobre, a co złe moralnie,
- co powinno być celem naszych dążeń,
- jakie są reguły moralnego postępowania.

W określaniu postępowania moralnego często rodzą się pytania czy jest to możliwe do zdefiniowania, czy jest to obiektywne czy subiektywne, absolutne czy względne, co decyduje o wartości moralnej czynu (intencja, skutek, stopień ofiary). Z tych powodów kodeksy postępowania moralnego w odróżnieniu od kodeksów prawa są mało precyzyjne i zawierają np. takie sformułowania, jak: „należy działać zgodnie z interesem społecznym”, „uniknąć krzywdy innych”, „postępować zgodnie z najlepszą wiedzą”. Natomiast kodeksy prawa to zbiory norm postępowania, ustanowione lub uznawane przez państwo i w przypadku ich przekraczania są zabezpieczone groźbą kary lub przymusu państwowego.

Etyka a żywność

Mimo wyrażanej w wielu wypowiedziach potrzeby, nie opracowano dotychczas uniwersalnego kodeksu postępowania etycznego producenta żywności, ale potrzeba ta istnieje i to w dwojakim układzie, w którym żywność stanowi:

- przedmiot obrotu towarowego,
- artykuł żywienia człowieka.

Jeżeli rozpatrujemy żywność jako przedmiot obrotu towarowego, to dbałość o korzystny obraz przedsiębiorstwa i konkurencyjność powodują, że etykę w biznesie traktuje się jako integralną część organizacji i kultury organizacyjnej firmy. Jest to ważnym elementem powodzenia na wolnym rynku. Stąd już w 1990 r. spośród 1000 największych amerykańskich spółek, 32% posiadało komitet etyki, 52% prowadziło szkolenia z tego zakresu, a aż 93% opracowało wewnętrzny kodeks etyczny. (*H. Muller-Groeling, Przem. Spoż. 1999, Nr 5*).

Inny charakter, ale nastawiony wyłącznie na żywność w układzie globalnym, mają działania utworzonego w ubiegłym roku (26-28.09.2000 r.) FAO Panel of Eminent Experts on Ethics in Food and Agriculture (*Internet FAO*). Jego członkowie rekrutują się z: Chin, Etiopii, Kuby, Maroko, Francji, Malezji, Norwegii i USA. Założeniem pracy tego zespołu jest opracowanie etycznych zasad, które skutecznie łagodzić mogą pogłębiające się zjawisko głodu i niepewności wyżywienia 9 miliardów ludzi w 2050 roku. Zespół wychodzi z założenia, że „etyczne” to oznacza, że „wiodącą motywacją nie jest korzyść własna wykonawcy lecz korzyść udzielana innym”. Wśród zaleceń wymienia się:

- Projektowanie zachęt, które motywować będą jednostki, społeczności i narody do dialogu i definiowania tego co jest etyczne.
- Wykorzystanie nauki i technologii w budowie zrównoważonego systemu żywności i rolnictwa.
- Zachęty współpracy i solidarności między instytucjami zaangażowanymi w badania i rozwój, celem szybszego działania.
- Włączenie zasad etycznych do wszystkich programów politycznych, norm i decyzji, tak aby przyczyniły się do poprawy zdrowia, dobrostanu i ochrony środowiska człowieka.
- Opracowanie kodeksów etycznych postępowania, tam gdzie one dotychczas nie istnieją.

Historycznie rzecz biorąc, w warunkach europejskich, największy dorobek w określaniu zasad postępowania etycznego producenta żywności miały regulaminy celowe. Ich waga gwałtownie zanika wraz ze zmianami warunków społeczno – gospodarczych i zmniejszeniem udziału rzemiosła w produkcji żywności. Szczególnie w warunkach polskich, w pierw w latach pięćdziesiątych, a ostatnio w pośpiesznie realizowanej transformacji systemu politycznego i gospodarczego, ma miejsce niespójność wielu aktów prawnych. Umożliwia to licznym jednostkom osiągnięcie bez skrupułów korzyści kosztem innych. Wielu ludzi biznesu wykorzystuje wolność ekonomiczną jako okoliczność sprzyjającą lekceważeniu elementarnych zasad działania etycznego. Wynika to przede wszystkim z braku tradycji w gospodarce rynkowej. Stąd powszechność zasady: „cel uświęca środki”, albo: „co przez prawo nie zabronione, to dozwolone”.

ne”. Stawia to producenta często przed dylematem wyboru między korzyścią firmy i tym, co można już uznać za etyczne.

Czy Kodeks Etyczny Producenta Żywności ma racje bytu?

Etyka ma szereg znaczeń. Wszystkie one dotyczą godnego postępowania wobec partnerów zarówno w życiu prywatnym, jak i zawodowym. Dotyczą wszystkich dziedzin życia człowieka niezależnie od pozycji jaką on zajmuje. Etyka odnosi się też do człowieka i jego dobrej woli.

Przyjmując obowiązek wykonywania określonego zawodu, musimy akceptować prawa jakimi on się rządzi. Zobowiązujemy się je stosować. Jest to jednocześnie przywilej i obowiązek przestrzegania zasad. W zawodzie producenta żywności obowiązuje zasada wytwarzania produktów pozytywnie wpływających na rozwój i zdrowie konsumenta. Stąd etyczny walor producenta żywności bliski jest niektórym zasadom kodeksu etycznego lekarza.

Z obserwacji i doświadczeń na przestrzeni wieków wynika jednoznacznie, że w środowisku lekarskim Kodeks Etyczny jest postrzegany jako największa wartość moralna zawodu, z którą wiążą się bezpośrednio korzyści ekonomiczne. Kodeks wyraża moralne zobowiązanie, złożone publicznie, dążenia do osiągania kompetencji i odpowiedzialności stanowiące o wizerunku lekarza i publicznego do niego zaufania. Korzystając z tych doświadczeń możemy przyjąć, że kodeks producenta żywności winien odnosić się do:

- producenta żywności jako człowieka,
- producenta żywności jako menadżera,
- producenta żywności jako wytwórcy,
- zastanówmy się nad powyższymi:

Producent żywności jako człowiek

Ludzki element etyki producenta żywności ma charakter uniwersalny i wywodzi się z zasad dekalogu (Dekalog: *Deka* – dziesięć, *logos* – słowo). Ten zbiór zakazów i nakazów, którego tekst powstał prawdopodobnie w VIII – VI w p.n.e. stanowi do dziś podstawę moralności żydowskiej i chrześcijańskiej, i winien być stosowany w codziennym życiu. Pośród tych zasad, trzy stanowią podstawowe kanony stosunków międzyludzkich zostały sformułowane w Księdze Powtórzonego Prawa (5, 6-21) i zawarte są w dziesięciorgu przekazania. Są to:

VII. Nie będziesz kradł.

VIII. Nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstw.

X. Nie będziesz pragnął żadnej rzeczy, która należy do twojego bliźniego.

Zasady te stanowią podstawę regulacji prawnych i postępowania całego cywilizowanego świata. Nie ma więc potrzeby ich szczegółowo omawiać.

Producent żywności jako menadżer

Praca jest dziełem życia człowieka. Pozwala mu żyć, realizować się, osiągać zadowolenie, jak i zdobywać dobra materialne. Praca jest również potrzebna do zachowania równowagi psychicznej, ma więc ogromne znaczenie w życiu człowieka. Życie zawodowe ma ten wymiar, że reguluje je prawo. Pozwala ono człowiekowi działać w sposób uczciwy, nie narażający innych, a w konsekwencji nas samych na straty. Tym różni się nasze mozolne zdobywanie dóbr materialnych od rabunku, który też jest zdobywaniem dóbr. W naszych warunkach podstawowe pytanie sprowadza się do ustalenia czy w konkurencyjnej gospodarce wolnorynkowej menadżer działa bardziej etycznie niż konkurencja?

Człowiek różnymi drogami dochodzi do pozycji w zawodzie, który przez większość życia uprawia i który w końcu jest własnym wyborem. Współczesny świat mówi tylko o opłacalności działań ekonomicznych i chyba dlatego tak często łamane są wszelkie zasady etyki. Jednak branie pod uwagę tylko zasad etycznych, bez uwzględniania korzyści ekonomicznych, szybko doprowadziłoby przedsiębiorstwo do bankructwa. Potrzebne jest zatem zachowanie równowagi między racjami ekonomicznymi realizowanymi w granicach obowiązującego prawa, a etyką kształtującą obraz rzetelnego i solidnego przedsiębiorstwa budzącego zaufanie klientów.

Etyka zawodu i jej przestrzeganie, daje na pewno komfort tym, którzy z zawodu korzystają. Etyka chroni partnerów w działaniu. Co staje się z tym, który zapomina o kliencie, zleceniodawcy, partnerze obdarzającym go zaufaniem? To stanowisko uruchamia długotrwały proces samounicestwienia się i niszczenia pozycji, dzięki której utrzymuje się jednostka.

Doświadczenie medycyny stanowi, przekonywujący dowód na to, że pierwszym, nieodzownym krokiem do ustalenia profesjonalnych stosunków między lekarzem a pacjentem była budowa i wdrożenie Kodeksu Etycznego. Wiedza i etyka budzi zaufanie i szacunek, dzięki uprawnieniom do wykonywania zawodu, opartym na kodeksie etycznym i obowiązku posiadania odpowiedniego wykształcenia do wykonywania zawodu.

Producenta żywności obowiązuje etyka ogólna, tak jak każdego innego człowieka. Jego odpowiedzialność jest jednak większa ze względu na to, że wytwarzany produkt wpływa bezpośrednio na zdrowie i rozwój fizyczny człowieka i w dużym stopniu kształtuje stopień społecznej świadomości. Dlatego niezbędne jest szczególne uczule nie na postawę etyczną, a mianowicie na:

- 1) wynagradzanie rolnika za dostarczane surowce, zapłatą odpowiadającą poniesionej pracy i nakładom materialnym,

- 2) prowadzenie pracy w sposób nie uwłaczający godności człowieka i nie naruszający zasad humanitarnych; zwierzętom nie zadawać cierpień i ograniczyć ich rozmiar i dolegliwości do minimum,
- 3) wykorzystywanie, w jak największym stopniu, naturalnych właściwości surowców w wytwarzaniu artykułów żywnościowych,
- 4) prowadzenie produkcji w sposób nie zagrażający człowiekowi i społeczeństwu, a także środowisku naturalnemu,
- 5) uzależnianie jakości swej pracy nie od wynagrodzenia, a od społecznej wartości produktu,
- 6) wykorzystywanie osiągnięć nauki o żywności oraz techniki w doskonaleniu jakości i wartości wyrobów jako składników pożywienia,
- 7) upowszechnianie w społeczeństwie rzetelnych wiadomości o produktach, nie ukrywając ograniczeń,
- 8) wykorzystywanie w reklamie i promocji tylko sprawdzonych i prawdziwych informacji oraz nie umniejszenia jakości lub wartości produktów konkurencji,
- 9) nie żądać i nie usprawiedliwiać posłuszeństwem lub lojalnością zachowań pracowników sprzecznych z zasadami dobrych obyczajów,
- 10) ustawiczne pogłębianie wiedzy oraz doskonalenie umiejętności.

Producent żywności jako wytwórca pożywienia

Na producencie żywność spoczywa znacznie większa odpowiedzialność społeczna aniżeli na producencie mebli, ubrań czy sprzętu kuchennego. Właśnie produkty przemysłu spożywczego:

- stanowią ok. 80% wartości kalorycznej pożywienia ludności oraz ok. 1/4 wartości globalnej działalności produkcyjnej kraju,
- współdecydują o nastrojach społeczeństwa,
- pozytywnie lub negatywnie oddziałują na zdrowie ludności.

Przytoczę kilka zaobserwowanych reklam z ostatnich lat, które żerują na zdrowiu konsumenta, co sprzeczne jest z etyką producenta żywności.

- „Olej bez cholesterolu” – w okresie gdy wykazywano ścisły związek zawartości cholesterolu z chorobami układu krążenia, hasłem reklamowym był brak cholesterolu w margarynie, oleju rzepakowym czy oliwie z oliwek. Są to produkty roślinne, które z natury rzeczy nigdy nie zawierały cholesterolu. Taka reklama, jest świadomym wprowadzaniem w błąd i dezinformacją konsumenta.
- „Bio-kefir”, „bio-maślanka” – konsument oczekuje w tych produktach wprowadzenia do organizmu bakterii probiotycznych. Tymczasem w wielu produktach mleczarskich określanych nazwą „bio”, na skutek braku wewnętrznej kontroli procesu produkcyjnego, brak jest bakterii probiotycznych, lub są one nieaktywne.

- „Żywność funkcjonalna” – nadchodzi moda na żywność, której spożywanie może zapobiegać, a nawet leczyć niektóre schorzenia. Jej efektywność opierana jest na domniemaniach, a nie jest poparta wynikami badań klinicznych. Najczęściej brak jest określenia dolnej granicy powyżej której można się spodziewać efektywnego działania danego składnika, jak i górnej powyżej której mamy do czynienia z lekiem. Jest to świadome, nawet niebezpieczne wprowadzanie w błąd konsumenta.
- „Wzbogacanie żywności w witaminy i mikroelementy” – uzasadnione jest oparte o badania epidemiologiczne, wzbogacanie np. margaryny w wit. A i D, czy soli w jod. Natomiast poddaję w wątpliwość celowość dodawania witaminy C (ze względu na jej nietrwałość oraz dostępność) do napojów oraz reklamowanie płatków śniadaniowych tym, że zawierają 8 witamin + żelazo.

Podsumowanie

Ważna społecznie i gospodarczo pozycja producenta żywności, wymaga podkreślenia problemów etycznych zawodu. Zadaniem etycznym producenta żywności jest dbanie, aby oferowane konsumentowi produkty:

- spełniały oczekiwania sensoryczne i zdrowotne konsumenta, i pozytywie oddziaływała na funkcje jego organizmu,
- były wytwarzane z maksymalnym przestrzeganiem zachowania naturalnych warunków środowiska,
- stosowana reklama nie wprowadzała konsumenta w błąd, a upowszechniała wiedzę o zasadach racjonalnego żywienia człowieka.

Temu może sprzyjać upowszechnianie zasad (kodeks) etyki wśród producentów żywności. Nie należy się zrażać trudnościami. Problem jest szczególnie trudny i złożony. Uzyskanie poważnych efektów wdrażania etyki tam gdzie działają prawa wolnego rynku, wymaga stabilnych aktów normatywnych oraz doświadczeń wielu lat, a niekiedy zmiany kilku pokoleń producentów.

FOOD PRODUCER ETHICS

S u m m a r y

Conceptions and definitions of ethics and morality were presented in the paper. These problems were discussed in the aspect of food production. The food producer was presented as a human being, manager and producer of food for people. ❧